

JAMILA ERGASHEVA IJODIDA QAHRAMONLAR TIZIMI VA OBRAZ YARATISHNING POETIK MEXANIZMLARI

Mutalibova Muxtaram Abduraxim qizi

Farg‘ona davlat univesiteti filologiya fakulteti:

o‘zbek tili yo‘nalishi 23.85-guruh talabasi

E-mail: mutalibovamuxtaram@gmail.com

https://orcid.org/0009-0003-0498-4182

Annotatsiya: Ushbu maqolada Jamila Ergashevaning “Zulfizar” qissasi va “Ajdarko‘l” qissasidagi xarakter yaratish mexanizmlarini psixologik realizm va ramziy proza kontekstida tahlil qiladi. Asarlarda qahramonlarning ichki dunyosi, axloqiy ikkilanishlar va ekzistensial muammolar markazda turadi. Tashqi voqealar esa qahramonlarning ongini ochish uchun faqat turtki vazifasini o‘ynaydi; maqolada e‘tibor asosan ichki monolog, retrospektiv xotiralar va ramziy tabiat tasvirlariga qaratilgan. Tadqiqot Jamila Ergashevaning xarakter yaratish tizimini ikkita asosiy konseptga — psixologik realizmga va kompozitsion— asoslab tahlil qiladi. Qahramonlar dinamikasi kontrast (qarama-qarshilik) va dialogik munosabatlar orqali shakllanadi; sukunat va tabiat ramzlari ichki kechinmalarni ifodalaydi. Ko‘l va tabiat manzarasi qahramonning ichki o‘zgarishlarini ramziy davom sifatida ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: ichki olam, psixologik realizm, ramziy proza, ichki monolog, retrospektiv xotiralar, kontrast (qarama-qarshilik), dialogik munosabatlar, sukunat, tabiat ramzlari (ko‘l, manzara), ekzistensial masalalar, transformatsiya, ramziy ruhiyat, etik me‘yorlar va ijtimoiy talablar, obraz yaratish mexanizmlari, metafora.

Abstract: This article analyzes the mechanisms of character creation in Jamila Ergasheva's novels "Zulfizar" and "Ajdarköl" within the context of psychological realism and symbolic prose. In the works, the inner world of the characters, moral doubts and existential problems are at the center. External events serve only as a trigger to open the minds of the characters; the article focuses primarily on internal monologues, retrospective memories, and symbolic depictions of nature. The study analyzes Jamila Ergasheva's character-building system based on two key concepts: psychological realism and composition. The dynamics of the characters are formed through contrast (opposition) and dialogic relationships; the symbols of silence and nature express inner experiences. The landscape of the lake and nature shows the inner changes of the hero as a symbolic continuation.

Keywords: inner world, psychological realism, symbolic prose, inner monologue, retrospective memories, contrast (opposition), dialogic relations, silence,

symbols of nature (lake, landscape), existential issues, transformation, symbolic psyche, ethical norms and social requirements, image creation mechanisms, metaphor.

Аннотация: В данной статье анализируются механизмы создания характеров в повести Джамилы Эргашевой "Зульфизар" и "Аджаркуль" в контексте психологического реализма и символической прозы. В центре произведений - внутренний мир героев, моральные сомнения и экзистенциальные проблемы. Внешние события служат лишь толчком для раскрытия сознания героев; в статье основное внимание уделяется внутреннему монологу, ретроспективным воспоминаниям и символическим образам природы. Исследование анализирует систему создания характера Джамилы Эргашевой, основываясь на двух основных концепциях - психологическом реализме и композиционном. Динамика героев формируется через контраст и диалогические отношения; символы тишины и природы выражают внутренние переживания. Пейзаж озера и природы показывает внутренние изменения героя как символическое продолжение.

Ключевые слова: внутренний мир, психологический реализм, символическая проза, внутренний монолог, ретроспективные воспоминания, контраст (противоречие), диалогические отношения, тишина, символы природы (озеро, пейзаж), экзистенциальные вопросы, трансформация, символическая психика, этические нормы и социальные требования, механизмы создания образа, метафора.

Kirish. Jamila Ergasheva prozasida qahramonlar tizimi asarning tarkibiy va semantik (ma'noviy) o'zagini tashkil etadi. Voqealarga asoslangan hikoyachilikdan farqli o'laroq, uning asarlarida psixologik chuqurlik va axloqiy kamolot birinchi o'ringa chiqadi. Qahramonlar sxematik tiplar yoki mafkuraviy ramzlar sifatida emas, balki ichki hissiy ziddiyatlar, axloqiy ikkilanishlar va ijtimoiy kutuvlar ta'sirida shakllangan murakkab shaxslar sifatida namoyon bo'ladi. Jamila Ergasheva ijodida xarakter yaratishning asosiy tamoyili — ichki olam hisoblanadi. Bosh qahramonning qiyofasi ichki monolog, mushohada, sukunat va mayda imo-ishoralar orqali bosqichma-bosqich ochib beriladi. Tashqi voqealar shunchaki turtki vazifasini o'taydi, ammo hikoyada ustunlik qilmaydi. Asosiy harakat qahramonning ongida sodir bo'ladi. Ushbu yondashuv uning asarlarini psixologik realizmga yaqinlashtiradi, bu yerda qahramonning mohiyati ko'zga ko'rinadigan harakatlarda emas, balki fikr va idrokda aks etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ushbu umumiy doirada "Zulfizar" qissasi Ergashevaning xarakter yaratish tizimiga yorqin misol bo'la oladi. Qissa ayol qahramonning psixologik va axloqiy rivojlanishiga e'tibor qaratadi.

Zulfizar ideallashtirilgan qahramon emas, balki real, ko‘p qirrali shaxs sifatida tasvirlangan. Uning shaxsi hissiy bardosh, axloqiy hushyorlik va munosabatlardagi tarangliklar orqali shakllanadi.

Mavzu darajasida qissa ayol g‘ururi, nozikligi hamda shaxsiy istaklar va ijtimoiy mas’uliyat o‘rtasidagi ziddiyatni tadqiq etadi. Zulfizar ijtimoiy va oilaviy talablar hukmron bo‘lgan muhitda yashaydi. Biroq, asar uni ojiza qilib ko‘rsatmaydi. Aksincha, uning kuchi o‘z-o‘zini tahlil qilish va axloqiy qat’iyatidir. Qissaning markaziy mojarosi — ichki mojarodir. Zulfizar hissiy bosim va hafsalasi pir bo‘lishini boshdan kechirsa-da, hissiyotlarga berilib keskin harakat qilishdan tiyiladi. Uning sukunati va vazminligi sustkashlik emas, balki ongli tanlovdur. Ichki mushohada orqali u o‘z tuyg‘ularini jilovlaydi va o‘z pozitsiyasini aniqlashtirib boradi. Aynan shu ichki jarayon matnning dramatik o‘zagini tashkil qiladi.

“Zulfizar”da xarakter yaratish psixologik detallarga tayanadi. O‘quvchi qahramonning o‘y-fikrlari, shubhalari va ikkilanishlaridan boxabar bo‘ladi. Uning hissiy olami murakkab: zaiflik va chidamlilik yonma-yon yashaydi. U o‘zini qurshagan muhitni butunlay rad etmaydi, lekin unga butkul taslim ham bo‘lmaydi. Buning o‘rniga u vazminlik bilan yo‘l tutadi. Xarakterlar tizimining yana bir muhim jihati — kontrastdir. Ikkinchi darajali personajlar shunchaki yordamchi vosita emas, balki axloqiy va hissiy zid nuqtalar (kontrapunkt) vazifasini o‘taydi. To‘qnashuvlar va tarangliklar orqali bosh qahramonning o‘ziga xosligi yanada yorqinroq namoyon bo‘ladi. Shunday qilib, qahramon shaxsi muloqot, o‘zaro qiyoslov, tushunmovchiliklar va axloqiy farqlar asosida (dialogik tarzda) quriladi. Sukunat ham xarakter yaratishning poetik mexanizmi sifatida xizmat qiladi. Ergasheva prozasida aytilmagan so‘zlar ko‘pincha baland ovozda aytilgan muloqotdan ko‘ra ko‘proq ma’no tashiydi. Hissiy vazminlik yetuklik va axloqiy o‘z-o‘zini nazorat qilish belgisi sifatida talqin etiladi. Shu tariqa, sukunat yo‘qlikdan ifodali borliqqa aylanadi.

Munosabatlar dinamikasi uning xarakterini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Boshqa qahramonlar — oila a‘zolari yoki erkaklar — tushunmovchilik va yuqori talablar orqali taranglikni yuzaga keltiradi. Ularning munosabati Zulfizarning ichki intizomini bo‘rttirib ko‘rsatadi. Kontrast (qarama-qarshilik) orqali uning yetukligi ayon bo‘ladi: boshqalar qanchalik hissiyotga berilsa, uning vazmin mushohadasi shunchalik ajralib turadi. Yopiq maishiy muhit ichki turg‘unlikka parallel keladi. Biroq, ushbu cheklangan makonlarda ham Zulfizar o‘z ichki muxtoriyatini saqlab qoladi. Tashqi muhitning chegaralari uning ongi kengligi va chuqurligiga zid keladi.

Qissaning kompozitsion kulminatsiyasi keskin to‘qnashuv orqali emas, balki ichki anglash orqali sodir bo‘ladi. Zulfizar o‘zining hissiy haqiqatini tushunib yetgan lahzada o‘zini anglash darajasiga ko‘tariladi.

Natijalar. Ushbu anglash jarayoni o‘zgarish (transformatsiya) nuqtasi hisoblanadi. Tashqi sharoitlar o‘zgarmay qolsa-da, qahramonning dunyoqarashi qat’iy ravishda o‘zgaradi. Jamila Ergashevaning “Ajdarko‘l” qissasi uning psixologik realizmi va ramziy proza texnikasining yetuk namunasi. Asar dinamik tashqi voqealar atrofida emas, balki qahramon ichki olamining bosqichma-bosqich ochilishi asosida qurilgan. Hikoya makoni ham jismoniy muhit, ham ongning ramziy davomi vazifasini o‘taydi.

Asar sarlavhasining o‘zi konseptual ma’noga ega. “Ajdarko‘l” shunchaki geografik nom emas, balki poetik tushunchadir. Ko‘l — kenglik, sukunat, chuqurlik va gohida hissiy kimsasizlikni o‘zida mujassam etadi. Qissa davomida peyzaj matnning psixologik arxitekturasiga singib ketgan. Tabiat asarda shunchaki bezak emas; u qahramonning ichki holatini aks ettiradi va uni yanada kuchaytiradi.

Qissaning g‘oyaviy o‘zagi axloqiy bardosh va ekzistensial o‘z-o‘zini anglashni tadqiq qilishdan iborat. Qahramon hissiy va axloqiy chidamlilik talab etiladigan vaziyatga tushib qoladi. Ergasheva ijtimoiy faollik yoki ochiq to‘qnashuvlarga emas, balki insonning yolg‘izlik, mas’uliyat va hissiy noaniqliklarga qanday javob berishi — ya’ni ichki sinovga e’tibor qaratadi.

“Ajdarko‘l” qissasida bir nechta tematik o‘qlarni ajratib ko‘rsatish mumkin:

- Yolg‘izlik va biror jamoaga mansublik o‘rtasidagi ziddiyat;
- Ichki kuch va hissiy zaiflik;
- Sukunat — bo‘shliq emas, balki mushohada sifatida;
- Ijtimoiy cheklovlar doirasidagi axloqiy mas’uliyat.

Qahramon obrazi ichki monolog, retrospektiv (o‘tmishga nazar) xotiralar va tabiat bilan ramziy muloqot orqali yaratiladi. Ko‘lning o‘zi ham go‘yo soqov suhbatdoshga aylanadi: uning osoyishtaligi qahramonning ichki bosilgan his-tuyg‘ulariga, chuqurligi esa yashirin xavotirlariga monandir.

Muhokama. Uslubiy jihatdan Jamila Ergasheva psixologik realizmni qo‘llab-quvvatlash uchun vazmin tildan foydalanadi. Dialoglar qisqa va qatlamli bo‘lib, matnosti ma’nolariga boy. Hikoyada hissiy shiddat balandparvoz gaplar orqali emas, balki vazminlik (understatement) orqali yetkaziladi. Suv, shamol, ufq va sukunat kabi tabiat tasvirlari ramziy ma’no yukiga ega.

“Zulfizar” va “Ajdarko‘l” qissalari tahlili shuni ko‘rsatadiki: Jamila Ergashevaning xarakter yaratish tizimi asosan psixologik realizm va kompozitsion vazminlikka asoslangan. Ikkala qissada ham:

1. Tashqi voqealar shunchaki ichki o‘zgarishlar uchun turtki bo‘lib xizmat qiladi.
2. Qahramonlar ichki tahlil, axloqiy ikkilanish va o‘z-o‘zini anglash orqali rivojlanadi.

3. “Zulfizar” munosabatlar ziddiyatidagi ayollik g‘ururi va bardoshini ko‘rsatsa, “Ajdarko‘l” inson ongi va tabiat manzarasi o‘rtasidagi ramziy bog‘liqlikni ta’kidlaydi.

Xulosa. Jamila Ergasheva prozasida qahramonlar tizimi tarkibiy va ma’naviy o‘zagini shakllantiradi, bunda tashqi voqealar faqat turtki bo‘lib xizmat qiladi. Asarning markaziy leggasi ichki monolog, mushohada va sukunat orqali bosh qahramonning mohiyatini ochib berishga yo‘naltirilgan. Xarakter yaratish asarda kimga qiyoslashdan ko‘ra, qahramonning ichki kechinmalari, axloqiy ikkilanishlar va mulohazadagi dialoglar orqali namoyon bo‘ladi. Kontrast elementlari yordamida ikkinchi darajali personajlar bosh qahramonning sharaflari yoki tortishuvli tomonlarini yanada yorqinroq ko‘rsatadi. Sukunat esa hissiy vazminlikni, axloqiy o‘z-o‘zini nazorat qilishni ifodalaydi va matn dramatik o‘zagini tashkil qiladi. “Zulfizar” qissasi Jamila Ergashevaning xarakter yaratish mezonlarini yorqin namunalarga aylantiradi. Zulfizar – ideallashtirilmagan, real va ko‘p qirrali ayol sifatida tasvirlangan; uning obrazidagi haqiqiy protivostva ichki quvnoqlar va ijtimoiy talablar o‘rtasidagi tortishuvdan kelib chiqadi. Hissiy bosimlar mavjud bo‘lishiga qaramay, u keskin harakatlardan yoki tuyg‘ularni ostirishdan ko‘ra, vazminlik bilan yo‘l tutadi. Ichki mushohada bilan u o‘z tuyg‘ularini jilovlaydi, o‘z pozitsiyasini aniqlab boradi. Bu ijodidagi ayni o‘ziga xos dramatik mojaroni — ichki mojaroni — markaziy o‘zaga aylantiradi va o‘quvchini qahramonning psixologik rivojini yaqinroq his qilishiga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ergasheva J. Zulfizar: qissa. – Toshkent: Sharq, 2005.
2. O‘zbek adabiyoti va san’ati jurnali. – Toshkent, 2005–2020-yillar (Ergasheva ijodiga oid maqolalar).
3. Sharq yulduzi jurnali. – Toshkent, turli sonlar (zamonaviy o‘zbek nasri va muallif ijodi haqidagi maqolalar).
4. Mustaqillik davri o‘zbek adabiyoti (ilmiy maqolalar to‘plami). – Toshkent: Fan, 2015.
5. Zamonaviy o‘zbek yozuvchilari (biobibliografik ma’lumotnoma). – Toshkent: O‘zbekiston Milliy kutubxonasi, 2018.
6. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti, 2000–2005 (tegishli jildlar).
7. Ziyonet.uz portali
8. Kitob.uz elektron kutubxonasi